DOROTA KOLENDA
ORCID: 0000-0003-1632-7502
Uniwersytet Wrocławski

Międzynarodowa konferencja naukowa *Książka, prasa, radio, film i biblioteki
w kształtowaniu dziedzictwa kulturowego II Rzeczypospolitej*
(Warszawa, 8–9 maja 2018)

W dniach 8–9 maja 2018 roku w Warszawie odbyła się międzynarodowa konferencja naukowa pt. *Książka, prasa, radio, film i biblioteki w kształtowaniu dziedzictwa kulturowego II Rzeczypospolitej*. Organizatorami wydarzenia byli: Katedra Książki i Historii Mediów Wydziału Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii Uniwersytetu Warszawskiego, Polskie Towarzystwo Bibliologiczne Oddział Warszawski, Polskie Towarzystwo Kawalerów Gutenberga oraz Biblioteka Narodowa. Jak zaznaczyli organizatorzy — konferencję zorganizowano „w roku jubileuszowym odzyskania przez Polskę niepodległości, w stuosiemdziesięciolecie utworzenia Biblioteki Polskiej w Paryżu oraz w 150 lat po wystawieniu przez Muzeum Polskie w Rapperswilu Kolumny Barskiej”. Patronat honorowy nad wydarzeniem objęło Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Niezwykłe bogaty program konferencji obejmował osiemdziesiąt osiem referatów, dlatego niniejsze sprawozdanie zostało ograniczone do szczegółowego omówienia wybranych wystąpień z sesji plenarnej, sesji piątej i siódmej oraz części sesji dziewiątej. Pełny program wraz z księgą abstraktów został udostępniony przez organizatorów na stronie internetowej wydarzenia¹.

Uczestników przywitali: prof. dr hab. Janusz Adamowski (Dziekan Wydziału Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii Uniwersytetu Warszawskiego), dr Tomasz Makowski (Dyrektor Biblioteki Narodowej), Jacek Kuśmierczyk (Kancelarz Polskiego Towarzystwa Kawalerów Gutenberga), dr hab. prof. UW Jacek Puchalski (Kierownik Katedry Książki i Historii Mediów Wydziału Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii Uniwersytetu Warszawskiego) oraz dr Mikołaj Ochmański (Prezes Zarządu Polskiego Towarzystwa Bibliologicznego Oddział Warszawski).

Pierwszą część sesji plenarnej, moderowaną przez prof. dr. hab. J. Adamowskiego, otworzył referat prof. dr. hab. Dariusza Kuźminy oraz Piotra Dobrołęckiego (redaktora naczelnego „Magazynu Literackiego KSIĄŻKI”) pt. *Polski*

¹ http://www.lis.uw.edu.pl/badan/?page_id=285 [dostęp: 10.09.2018].

rynek książki. Przybliżono w nim historię polskiego ruchu wydawniczego od pierwszych tekstów drukowanych na ziemiach polskich w XV wieku do czasów najnowszych, skupiając się głównie na XX i XXI wieku. Ukazano wyjątkowy charakter polskiego rynku wydawniczego, albowiem mimo utraty niepodległości tworzono zewnętrzne, emigracyjne ośrodki wydawnicze. Omówiony został trudny okres powojenny, czasy cenzury PRL, drugiego obiegu oraz transformacji ustrojowej. Wskazano na aspekty ekonomiczne współczesnego rynku książki, powody jego załamania po 2010 roku oraz perspektywy na przyszłość. Kolejny referat, wygłoszony przez dr. T. Makowskiego, nosił tytuł *Biblioteka Narodowa powoływana trzy razy*. Prelegent omówił burzliwe dzieje polskiej narodowej księżnicy — od Biblioteki Rzeczypospolitej ufundowanej przez braci Żałuskich i oficjalnie otwartej w 1747 roku aż do trzeciego, ostatniego jej otwarcia w 1945 roku. Trzecią prezentację, pt. *Bibliotekarstwo polskie od zaborów do II Rzeczypospolitej*, przedstawił prof. UW dr hab. J. Puchalski. Powołując się na wybranych badaczy (między innymi B. Bieńkowską i Ł. Gołębiowskiego), referent skupił się na ukazaniu występujących w literaturze postulatów gromadzenia, opracowania, a przede wszystkim szerokiego udostępniania zbiorów polskich w tamtym okresie. Zaznaczył wartość książki i jej znaczenie dla kultury i edukacji, podkreślając równocześnie jej wpływ na czytelnika i rolę w utrwalaniu tożsamości narodowej. Następnie dr hab. Anna Gruca (Uniwersytet Jagielloński) omówiła *Rolę książki w podtrzymaniu więzi międzyzaborowych w II połowie XIX wieku*. Prelegentka skupiła się na integracyjnej funkcji książki w czasie zaborów. Wskazała na jedność polskiego księgarstwa pomimo cenzury, problemów z transportem czy drukiem książek. Podkreśliła znaczenie działań mających na celu utrzymanie kontaktów między zaborami w sferze produkcji i rozpowszechniania wydawnictw, a także aktywności podejmowanych w celu popularyzacji lektury, informowania o książkach, ale i przemieszczania egzemplarzy między zaborami, rejestracji bibliograficznej, zlecania druku oficynom spoza terenów represjonowanych, wypożyczeń międzybibliotecznych, wymiany dubletów i darów dla bibliotek. Ostatnie w tej części konferencji wystąpienie zatytułowane *O służeniu prawdzie — czyli rola muzeów w Polsce u progu niepodległości* przedstawił dr hab. Robert Kotowski (Uniwersytet Warszawski). W referacie zawarto informacje na temat muzealnictwa w Polsce od XIX wieku, to jest od powstania Świątyni Sybilli w 1801 roku z inicjatywy Izabeli Czartoryskiej oraz Muzeum Narodowego w Krakowie w 1879 roku. Głównym zadaniem pierwszych muzeów było przede wszystkim kształtowanie tożsamości narodowej i patriotyzmu wśród obywateli. Przedstawiono także informacje dotyczące ewolucji muzealnictwa w kraju, między innymi zjazdów i związków muzealników oraz reform studiów muzealnych czy powstania w 1935 roku Państwowej Rady Muzealnej.

Drugą część sesji plenarnej moderowała prof. dr hab. Jadwiga Woźniak-Kasperek (Uniwersytet Warszawski). Pierwszy referat, pt. *Co nam zostało z tamtych lat? Dziedzictwo bibliotekarskie II RP w PRL*, zaprezentował prof. dr hab.

Andrzej Mężyński. Już na początku wystąpienia zasygnalizował brak danych dotyczących zasobów bibliotecznych bezpośrednio przed i po drugiej wojnie światowej. Prelegent wskazał na liczbę około piętnastu milionów straconych jednostek bibliotecznych, a także na szkody w wyposażeniu placówek, zniszczone budynki biblioteczne. Omówił również ówczesną potrzebę ujednolicania zasad pracy bibliotek przy jednoczesnym braku wsparcia ze strony władz dla bibliotek fundacyjnych. Wymienił instytucje i zrzeszenia powstałe w celu propagowania czytelnictwa oraz wskazał oddolnych reformatorów polskiego bibliotekarstwa okresu międzywojennego, między innymi Alodię i Józefa Gryczów, Jana Muszkowskiego i Adama Łysakowskiego. Kolejną prezentację — *Dziedzictwo niepodległości w piśmiennictwie emigracyjnym* — przygotował prof. dr hab. Rafał Habielski (Uniwersytet Warszawski). Przedstawił on funkcję literatury polskiej wydawanej na emigracji, jaką była przede wszystkim ideologizacja poprzez krzewienie afirmacji wolności. Teksty zaprezentowano w podziale na treści apolityczne oraz te, które były niebezpieczne dla ustroju komunistycznego. Następnie prof. dr hab. Oskar Czarnik wygłosił referat pt. *Polska wytwórczość książkowa na obczyźnie w latach 1939–1950: obraz statystyczny i geograficzny*, w którym skupił się na ogólnej produkcji wydawniczej na obczyźnie, zwłaszcza w latach 1940–1945. Jako główne czynniki warunkujące tę sytuację wskazano mecenat krajowy oraz mecenat sił zbrojnych (tu: produkcja tekstów militarnych, ale również książek oświatowych, naukowych, literackich itp.). Jako główne ośrodki polskiej produkcji wydawniczej za granicą wymieniono Londyn, Paryż, Budapeszt, Rzym i Jerozolimę. Również w Niemczech w latach 1946–1947 — jak podał referent — drukowano polskie biuletyny, gazety, książki (w tym oświatowe). Pokusił się on nawet o porównanie historii polskiej produkcji wydawniczej na obczyźnie do powieści sensacyjnej, która mimo przeszkód i niebezpieczeństw nie przestawała się rozwijać. Prof. dr hab. Ryszard Nowicki (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy) omówił natomiast kwestię *Ochrony dziedzictwa piśmienniczego II Rzeczypospolitej po II wojnie światowej*. Zarysował sytuację organizacyjną powojennych bibliotek — instytucjonalnej odgórnej ochrony dóbr kultury. Podkreślił zaangażowanie pracowników bibliotek w organizację zabezpieczania zbiorów poprzez na przykład znoszenie książek do schronów, ale także działania zaradcze, między innymi plan związany z powojenną ochroną zbiorów bibliotecznych opracowany w 1940 roku przez J. Grycza czy projekt z 1945 roku koordynujący ogólnokrajowe działania w tym zakresie. Poza pomysłami i projektami omówiono rzeczywiste działania podjęte po wojnie: ochronę dzieł w terenie (w latach 1944–1946), utworzenie siedmiu zbiornic, segregatorni (1947–1948) oraz katowickiej Zbiornicy Książ Zabezpieczonych (1950–1955). Wskazano także zjawiska szkodzące zachowaniu dziedzictwa piśmienniczego, między innymi szabrownictwo, cenzurę, przekazywanie książek na makulaturę. Podkreślono indywidualny wkład w przetrwanie polskich zbiorów takich badaczy, jak Aleksander Birkenmajer, Antoni Knot, którzy uratowali wiele cennych książek od

zniszczeń wojennych. W referacie przytoczono również wskaźniki, jakimi posługiwano się przy liczeniu zbiorów — miarą były, oprócz rzeczywistej liczby woluminów, metry, waga, skrzynie i wozy. Zagadnienie *Reinterpretacji tradycji II RP jako elementu ideologizacji polityki wobec książki w Polsce lat 1944–56* przybliżył uczestnikom prof. dr hab. Dariusz Jaros (Polska Akademia Nauk). Wystąpienie skupiało się przede wszystkim na opisie sytuacji politycznej kraju w okresie powojennym, ze szczególnym uwzględnieniem zmian w formułowaniu refleksji na temat książki i biblioteki. Ukazano sposób traktowania autorów, wydawców i bibliotekarzy w obliczu panującej w okresie powojennym cenzury. Zaprezentowano również przykłady krzywdzących wypowiedzi w literaturze bibliotekoznawczej z omawianego okresu, określających bibliologię mianem pseudonauki. Jako ostatni w sesji plenarnej wystąpił prof. dr hab. Zdzisław Gębołyś (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy) z referatem pt. *Bibliografia kontynuacją polityki innymi środkami, czy też stanem zawieszenia „broni”*. *Bibliografia śląska na przełomie XIX i XX wieku (do 1945 roku) z polskiej, niemieckiej i czeskiej perspektywy*. W prezentacji skupiono się głównie na omówieniu bibliografii poszczególnych narodowości z terenu Śląska do końca drugiej wojny światowej. Wskazano nacechowanie propagandowe oraz błędy poszczególnych edycji. Wyrażona została także nadzieja na powstanie w przyszłości kompletnej retrospektywnej cyfrowej bibliografii śląskiej o wymiarze międzynarodowym.

Następnie rozgorzała ożywiona dyskusja w głównej mierze odnosząca się do kwestii ochrony polskiego dziedzictwa kulturowego w czasie wojny — opracowywania planów zaradczych oraz konkretnych działań podejmowanych przez bibliotekarzy w tamtym czasie.

Po przerwie wystąpienia konferencyjne zostały podzielone na pięć równoległe odbywających się paneli, omówiony zostanie tylko panel trzeci.

Moderatorem pierwszej części był prof. dr hab. R. Nowicki. Jako pierwsza wystąpiła dr hab. Anna Dymmel (Uniwersytet Marie Curie-Skłodowskiej w Lublinie) z referatem pt. *Książka historyczna w księgozbiorach ziemiańskich jako narzędzie kształtowania polskiej tożsamości w XIX wieku (na przykładzie ziemianstwa lubelskiego)*. Prelegentka skupiła się na omówieniu rozmiarów i tematyki zbiorów gromadzonych przez ziemianstwo Lubelszczyzny. Wskazała na udział w nich książek historycznych, między innymi dotyczących dziejów Litwy, biografii, tekstów poświęconych poszczególnym epokom, edycji źródłowych, ale też opracowań ogólnych oraz opisujących historię najnowszą. Podkreślony został także praktyczny wymiar potrzeb lekturowych odzwierciedlony w księgozbiorach omawianej grupy. Dr Joanna Kubicka (Uniwersytet Warszawski) zaprezentowała temat *Uwalnianie wiedzy. Rola książki w procesie demokratyzacji społecznej*. Skupiając się głównie na działalności Stanisława Michalskiego i Heleny Radlińskiej, przedstawiła rozwój idei samokształceniowych oraz produkcję wydawniczą w tym zakresie w XIX wieku. Następnie dr Weronika Pawłowicz (Biblioteka Śląska w Katowicach) w referacie *„Chciwiec na wydawnictwa z zakresu*

przyrodoznawstwa”. Lwowski nauczyciel Jan Smetański i fragment jego kolekcji w Bibliotece Śląskiej w Katowicach omówiła księgozbiór znanego przyrodnika, z wyróżnieniem egzemplarzy bibliofilskich, oraz scharakteryzowała jego profil (poza dziełami przyrodniczymi: stare druki, *silesiaca*, lwowiana, kresowiana, ekslibrisy i inne). Kolejną prezentację — *Rewindykowane dziedzictwo kulturowe II Rzeczypospolitej* — przygotowała dr Dorota Pietrzkiewicz (Uniwersytet Warszawski). Przedstawiony został sposób informowania ludności o działaniach związanych z realizacją traktatu ryskiego, głównie w oparciu o doniesienia prasowe. Ostatnia w tej części wystąpiła dr Agnieszka Fluda-Krokos (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie) z referatem „*Zbiory polskie*” Edwarda Chwalewika jako źródło do badań ekslibrisu. Oprócz przedstawienia sylwetki badacza i kolekcjonera omówiła również występujące w jego dziele informacje o zbiorach ekslibrisów, z podziałem na właścicieli, miejscowości i kolekcje.

Drugą część sesji prowadziła prof. Anna Kamler (Uniwersytet Warszawski). Rozpoczął ją referat mgr Hanny Łaskarzewskiej pt. *Losy zbiorów polskich od Wielkiej Wojny do traktatu ryskiego*. Omówiona została różnorodność strat dóbr kultury, zarówno instytucjonalnych, jak i prywatnych, oraz sposoby ich grabieży (wywózka, wykupywanie, kradzież, selekcja). Przybliżony został problem przeładowania składów przechowujących polskie zbiory, a także brak właściwej rejestracji składowanych, wywożonych i zwracanych materiałów. Następnie mgr Urszula Grunwald (Archiwum Państwowe w Warszawie) zaprezentowała problematykę *Restytucji Biblioteki Archiwum Miejskiego w Warszawie i jej znaczenia w kształtowaniu dziedzictwa dokumentacyjnego Warszawy*. Przedstawiono powstanie w 1900 roku biblioteki gromadzącej wydawnictwa historyczne, *varsoviana*, encyklopedie, mapy, słowniki, druki urzędowe itp. Zaprezentowano także odbudowę księgozbioru po zniszczeniu tzw. starej biblioteki i reaktywację placówki po drugiej wojnie światowej. O *Kolekcji Stanisława Kostki hrabiego Potockiego w świetle dyskusji nad rewindykacją uniwersyteckiego Gabinetu Rycin z Petersburga w II RP* mówiła mgr Jolanta Czerzniewska (Uniwersytet Warszawski). Scharakteryzowano działania podjęte podczas badań i próby rekonstrukcji kolekcji, to jest prace porównawcze, dokumentacyjne oraz dygitalizację i opracowanie dostępnych materiałów.

W dyskusji podsumowującej tę część konferencji najczęściej zwracano uwagę na problem rejestracji i dokumentacji istniejących zasobów, nie tylko przez instytucje, ale także indywidualnych posiadaczy i kolekcjonerów. Podkreślono ponadto nieocenioną wartość dzieła *Zbiory polskie* E. Chwalewika w badaniach nad polskim dziedzictwem kulturowym.

Drugiego dnia konferencji obradowano w czterech równoległych panelach, z których omówiony zostanie siódmy oraz druga część panelu dziewiątego.

Moderatorem pierwszego z wymienionych był prof. dr hab. Zdzisław Gębołyś, a utworzyła go dr Alicja Maślak-Maciejewska (Uniwersytet Jagielloński) z referatem pt. *Biblioteki i czytelnie krakowskich Żydów „postępowych”*. Scha-

rakteryzowano opisywaną grupę oraz jej aktywność asymilacyjną, patriotyczną. Skupiono się także na przedstawieniu aktywności poszczególnych placówek czytelniczych, między innymi Czytelni Izraelickiej, Czytelni Izraelickiej Młodzieży Handlowej, Biblioteki i Czytelni Ezra, Czytelni Towarzyskiej i innych. Wskazano na różnice między pojęciami akulturacji i asymilacji. Następnie mgr Anna Łagodzińska-Pietras (Uniwersytet Jagielloński) omówiła *Obraz Łodzi na łamach jidyszowego dziennika „Folksblat” (1917–1921)*². W wystąpieniu zasygnalizowano brak opracowań dotyczących losów społeczności żydowskiej w międzywojennej Łodzi. Podkreślono przy tym genezę i wartość dziennika „Łodzer/Najer-Folksblat” jako źródła informacji o życiu codziennym Żydów w Łodzi w tamtym czasie. Mgr Marlena Bodo (Uniwersytet Jagielloński) wystąpiła z prezentacją pt. *Żydowskie Księgi Pamięci a dziedzictwo II Rzeczypospolitej*. Podkreśliła wagę *Memorial Books* w badaniach relacji polsko-żydowskich — pomimo ich często subiektywnego charakteru. Przedstawiona została także tematyka zamieszczanych w nich treści i ich zwyczajowy układ edytorski. Ważnym uzupełnieniem omówionych referatów było wystąpienie mgr Moniki Biesagi (Uniwersytet Jagielloński) poświęcone *Żydowskim bibliotekom publicznym II Rzeczypospolitej*. Prelegentka zaprezentowała dane statystyczne odnoszące się do liczebności bibliotek żydowskich w Polsce po 1905 roku. Wskazała na inicjatorów tworzenia tego typu książnic. Wymieniona została również dostępna w tym czasie literatura fachowa wspomagająca organizację i działanie tych placówek.

Moderacja drugiej części panelu dziewiątego została powierzona dr. hab. Markowi Toberze (Uniwersytet Warszawski). Rozpoczęła ją prelekcja dr Agnieszki Prymak-Sawic (Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. H. Łopacińskiego w Lublinie) zatytułowana *Józef Piłsudski w wydawnictwach lubelskich okresu II Rzeczypospolitej (kreacja — propaganda — legenda)*. Na podstawie książek i dokumentów życia społecznego przedstawiono, w jaki sposób na terenie Lubelszczyzny kreowano postać „Dziadka”. Badane teksty porównano do utworów stereotypizujących i wychwalających Stalina. Mgr Maria Dutkowska (Uniwersytet Warszawski) w swoim wystąpieniu o *Działalności edytorskiej historyków lwowskich w dziedzinie średniowiecznej i nowożytnej historii Kościoła, prawa i sejmików, miast i drukarstwa (po 1918)* skupiła się na wskazaniu badaczy odpowiedzialnych za rozwój badań historycznych i archiwalnych, między innymi J. Ptaśnika, W. Semkowicza, J. Fijałka i innych. Mgr Agnieszka Wasilewska (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie) omówiła natomiast problematykę *Dziedziczenia polskości w dorobku literackim pisarzy zakazanych przez władze PRL — Antoniego Ferdynanda Ossendowskiego i Ferdynanda Goetla*. Oprócz zaprezentowania sylwetek wymienionych autorów opisane zostały trudności w ich

² Badania przeprowadzane w ramach projektu *Preludium II Narodowego Centrum Nauki — Prasa żydowska w Łodzi: (Łodzer/Najer) Folksblat 1915–1939*. Kierownik projektu: mgr Anna Ewa Łagodzińska, nr projektu: 2016/21/N/HS3/00873.

działalności w czasach powojennych. Sesję zakończył referat mgr. Krzysztofa Kofina (Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie) pt. *Plagiat Wincentego Rzymowskiego członka Polskiej Akademii Literatury zdemaskowany przez Jana Mosdorfa*, w którym prelegent omówił odkrycie tytułowej nierzetelności oraz jej późniejsze konsekwencje względem autora plagiatu.

Na zakończenie organizatorzy dokonali całościowego podsumowania zorganizowanej konferencji, a także podziękowali wszystkim uczestnikom za aktywne i owocne obrady.

Tak szeroko zakrojone spotkanie naukowe, dzięki zaoferowaniu szerokiego spektrum problematyki badawczej związanej z ochroną i badaniem polskiego dziedzictwa kulturowego II Rzeczypospolitej, w pełni wpisało się w obchody stulecia odzyskania przez Polskę niepodległości.